

Пахомі С. К.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Дана наукова стаття присвячена актуальним питанням міжнародно-правового регулювання захисту довкілля під час збройного конфлікту. Проаналізовані основні міжнародні договори в сфері МГП, які регулюють питання впливу збройного конфлікту на стан навколишнього природного середовища. Паралельно позначено і деякі міжнародні договори в сфері міжнародного екологічного права, які прямо чи опосередковано стосуються впливу збройного конфлікту на стан екології.

Позначено, що одним із варіантів для вирішення певних прогалин в регулюванні захисту довкілля під час збройного конфлікту може стати застосування норм міжнародного екологічного права. Так, детальні норми, стандарти та механізми, які містяться в цій галузі, можуть допомогти уточнити та розширити основні принципи міжнародного гуманітарного права для запобігання або оцінки відповідальності за шкоду довкіллю, заподіяну під час збройного конфлікту.

Підкреслено, що небагато положень МГП безпосередньо стосуються захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Проаналізовано зміст статей Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року і зазначено, що цей документ визначає поріг недопустимої шкоди для навколишнього природного середовища, але його положення є надто обмежувальним і нечітким, а положення МГП щодо захисту цивільних об'єктів не забезпечують достатнього захисту елементів навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів.

Попри значущість положень Додаткового протоколу I, їх застосування під час звичайних військових дій обмежене. Ситуація викликає необхідність розробки та ухвалення нової міжнародної угоди.

Важливу роль у захисті навколишнього середовища має діяльність МКЧХ, який у 1994 році розробив «Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту». А наступною міжнародною угодою, яка позначила значимість захисту екології під час збройного конфлікту є Римський статут, а в 2016 році було прийнято під егідою Асамблеї ООН з навколишнього середовища резолюцію «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами».

Зроблено висновок, що в умовах прогалин в рамках міжнародного гуманітарного права щодо захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту слід звернутись, за необхідності, до норм міжнародного екологічного права.

Ключові слова: збройний конфлікт, безпека, міжнародне екологічне право, МГП, міжнародний договір, екологічні наслідки, шкода, довкілля.

Pakhomi S. K. International legal regulation of environmental protection during armed conflict

Abstract. This academic article is dedicated to the pressing issues of international legal regulation of environmental protection during armed conflict. It analyzes the main international treaties in the field of International Humanitarian Law (IHL) that regulate the impact of armed conflict on the state of the natural environment. Additionally, it highlights certain international treaties in the field of international environmental law that directly or indirectly relate to the impact of armed conflict on the environment.

It is suggested that one possible way to address certain gaps in the regulation of environmental protection during armed conflict could be the application of international environmental law norms. Detailed norms, standards, and mechanisms found in this field can help clarify and expand the main principles of IHL to prevent or assess responsibility for environmental damage caused during armed conflict.

It is emphasized that few provisions of IHL directly address environmental protection during armed conflicts. The content of the articles of Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 1949 has been analyzed, noting that this document establishes a threshold for unacceptable harm to the natural environment.

Despite the significance of the provisions of Additional Protocol I, their application during regular military operations is limited. This situation necessitates the development and adoption of a new international agreement.

The International Committee of the Red Cross (ICRC) plays an important role in environmental protection, having developed the “Guidelines for the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict” in 1994. Another significant international agreement recognizing the importance of environmental protection during armed conflict is the Rome Statute. In 2016, under the auspices of the UN Environment Assembly, the resolution “Protection of the Environment in Areas Affected by Armed Conflict” was adopted.

It is concluded that, given the gaps within international humanitarian law regarding environmental protection during armed conflict, it is necessary, when required, to refer to the norms of international environmental law.

Key words: *armed conflict, security, international environmental law, IHL, international treaty, environmental consequences, damage, environment.*

Нанесення шкоди довкіллю сьогодні є одним з ключових питань, існуючі збройні конфлікти та недостатньо повне і чітке регулювання питання щодо захисту навколишнього середовища в міжнародному гуманітарному праві (далі – МГП) – актуалізують це питання серед науковців та практиків. Існує три ключові недоліки в чинних нормах МГП, що стосуються захисту довкілля під час збройних конфліктів. По-перше, визначення недопустимої шкоди довкіллю є надто обмеженим і нечітким. По-друге, існує правова невизначеність щодо захисту елементів довкілля як цивільних об’єктів. По-третє, застосування принципу пропорційності у випадках, коли шкода довкіллю вважається «супутніми збитками», є проблематичним. Ці прогалини відкривають можливості для уточнення та розвитку чинної системи правових норм і породжують наукові дискусії.

Одним із підходів до вирішення деяких недоліків МГП може стати застосування міжнародного екологічного права (далі – МЕРП) під час збройних конфліктів. Детальні норми, стандарти та механізми, які містяться в МЕРП, можуть допомогти уточнити та розширити основні принципи МГП для запобігання або оцінки відповідальності за шкоду довкіллю, заподіяну під час конфлікту.

Збройні конфлікти не тільки знищують цивільне населення, а й спричиняють значну шкоду та деградацію довкілля. Екологічні наслідки збройних конфліктів тривають навіть після завершення конфлікту, деякі з них є незворотними.

Мета статті – дослідити міжнародно-правове регулювання захисту довкілля під час збройного конфлікту, проаналізувати вплив збройних конфліктів на довкілля, а також позначити зв’язок МЕРП та МГП під час збройних конфліктів та запропонувати шляхи подолання прогалин в регулюванні нормами МГП питань захисту довкілля.

Як позначає Ю.Є. Дмитрієв: «міжнародно-правові зобов’язання держав щодо захисту довкілля у період збройного конфлікту містяться лише в декількох природоохоронних договорах, а також в спеціальних договорах, які застосовують при наявності збройного конфлікту» [1, с. 70].

Небагато положень МГП безпосередньо стосуються захисту довкілля під час збройних конфліктів, а ті, що є, сьогодні виявились недостатніми, прикладом цього є систематичне нанесення екологічної шкоди Україні. Натомість МЕРП є великим масивом норм, які захищають довкілля та пропонують стандарти і механізми для вирішення питань відповідальності за нанесення екологічної шкоди. Однак, чи застосовуються норми МЕРП під час збройних конфліктів, це питання є дискусійним та важливим.

Так, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року визначає поріг недопустимої шкоди для довкілля (вона повинна бути «широкомасштабною, довгочасною та серйозною») [2]. Як позначають М. Боте, К. Брух, Дж. Даймонд та Д. Дженсен положення ДП I є надто обмежувальним і нечітким, а положення МГП щодо захисту цивільних об’єктів не забезпечують достатнього захисту елементів довкілля під час конфліктів [3, р. 570].

Деякі міжнародні договори МЕРП прямо вказують на їх застосовність під час збройних конфліктів (наприклад, певні положення Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р.), інші лише побічно торкаються цього питання (наприклад, Рамсарська конвенція 1971 р.), а деякі взагалі не згадують про це.

Збройний конфлікт завдає як прямої, так і опосередкованої шкоди навколишньому середовищу, що в подальшому може поставити під загрозу здоров’я людей, засоби до існування та безпеку. Щоб усунути ці ризики,

МГП включило основні принципи захисту навколишнього середовища до правової бази, яка регулює збройні конфлікти [4; 5; 6].

Починаючи з 1970-х р., міжнародна спільнота почала активно обговорювати захист довкілля та намагалася усунути правові прогалини у захисті жертв збройних конфліктів. Обидва ці процеси були зумовлені активною реакцією громадськості на ряд важливих подій. У сфері довкілля це були екологічні катастрофи, такі як, наприклад, масштабні розливи нафти, а також громадянські рухи. У сфері збройних конфліктів рушійними силами стали В'єтнамська війна, захист прав людини на окупованих територіях (зокрема в Палестині) та конфлікти, пов'язані з деколонізацією. Ці дві тенденції об'єдналися в одній події – використанні гербіцидів під час В'єтнамської війни, що спричинило екологічні та медичні наслідки.

Хоча міжнародне екологічне право спочатку безпосередньо не приділило достатньо уваги проблемі впливу збройних конфліктів на навколишнє середовище, однак в 1976 році була скликана конференція, на якій була ухвалена Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Ця угода забороняє використання методів впливу на навколишнє середовище для завдання шкоди противнику.

Складніші питання були обговорені на Дипломатичній конференції щодо Женевських конвенцій, що відбувалася у 1974–1977 роках. Два важливі положення увійшли до Додаткового протоколу I. По-перше, стаття 35(3) забороняє методи і засоби ведення війни, що спричиняють «широкомасштабні, довготривалі та серйозні» пошкодження природного середовища. По-друге, стаття 55 наголошує на необхідності вжиття заходів для захисту довкілля під час бойових дій, включаючи заборону методів, що завдають шкоди середовищу і, відповідно, здоров'ю або виживанню населення [2].

Попри значущість цих положень, їх застосування під час звичайних військових дій було обмежене. Більшість країн НАТО не вважали ці положення застосовними до ядерної війни, а такі країни, як США та Великобританія, взагалі оспорожують їхнє становлення звичаєвим правом.

Ситуація викликала подальші дебати про необхідність нового міжнародного законодавства, включаючи пропозиції про ухвалення нової, п'ятої Женевської конвенції. Проте такі ініціативи зіштовхнулися зі значним опором з боку держав. У 1994 році Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) розробив «Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту» [7].

Подальший етап у правотворчості розпочався з ухвалення Римського статуту 1998 року, який заснував Міжнародний кримінальний суд. Римський статут включає положення про захист довкілля під час міжнародних збройних конфліктів, визнаючи військові злочини, які спричиняють «масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу», якщо ці дії є надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою [8].

Дебати також стосувалися ролі звичаєвого міжнародного гуманітарного права в захисті довкілля. У 2005 році Жан-Марі Хенкертс і Луїза Досвальд-Бек (Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck) у своєму дослідженні заявили, що заборона використання методів ведення війни, які спричиняють серйозну шкоду довкіллю, є частиною звичаєвого міжнародного права [9, р. 153–154]. Проте багато країн досі обговорюють межі та тлумачення цих зобов'язань.

Як зазначено вище, основна проблема, яку піднімає Додатковий протокол I, полягає у тлумаченні трьох умов, пов'язаних із заборонаю на «широкомасштабне, довгочасне та серйозне» нанесення шкоди довкіллю. Занадто вузька сфера застосування цієї заборони зумовлена як її кумулятивним характером, так і тлумаченням, яке фактично встановлює дуже високий поріг, але з певною неоднозначністю.

Якщо тлумачити відповідно до історії переговорів, то здається майже неможливим, що цей поріг може бути досягнутий у випадку звичайних збройних дій. Щодо хімічної війни, то єдиний практичний випадок (використання гербіцидів у В'єтнамі) викликає певні сумніви. Якщо мірилом «довготривалості/довгочасності» є кілька десятиліть, то поріг може бути не досягнутий. Природа відновилася в багатьох, але не у всіх місцях В'єтнаму; проте шкода для здоров'я людей залишається

і може тривати поколіннями. Так само і підрих Каховської дамби в Україні, наприклад.

Як позначає К.А. Козмуляк, збройний конфлікт в Україні вплинув на різні види безпеки, в т.ч. й на екологічну безпеку, а екологічні наслідки, які принесла військова агресія РФ Україні має транскордонний характер [10, с. 175]. Наземні міни, касетні боеприпаси та інші вибухонебезпечні пережитки війни не лише забирають людські життя, але й можуть забруднювати ґрунтові води металами та токсичними речовинами. Війна створює великі обсяги військового брухту, який може містити низку забруднюючих матеріалів, забруднюючи ґрунтові води, водночас наражаючи тих, хто працює на них, на гострі та хронічні ризики для здоров'я. Пошкодження дамб, особливо великих гідроелектростанцій, може спричинити катастрофічні наслідки, а також довгострокову шкоду навколишньому середовищу [11].

Природні ресурси та довкілля є важливими для постконфліктного відновлення, і значні екологічні негативні збитки можуть підірвати зусилля щодо забезпечення засобів до існування, сприяння економічному відновленню та поверненню суспільства до «нормального» мирного життя.

Отже, питання міжнародно-правове регулювання захисту довкілля під час збройного конфлікту не втрачає своєї актуальності, оскільки сьогодні ми бачимо першу прогалину в такому регулюванні – з екологічної точки зору правова ситуація є надзвичайно складною, тому що умови, по-перше, прикріплені до заборонних статей 35 та 55 ДП І, є надто обмежувальними, роблячи цю заборону надто вузькою з точки зору захисту довкілля; по-друге, точний обсяг цієї заборони залишається невизначеним, що ускладнює її реалізацію чи дотримання.

Проте ця прогалина створює можливість: альтернативна форма правового захисту довкілля під час збройного конфлікту міститься в низці документів, які відображають звичаєві норми – а саме принцип «належної поваги» та заборону «безглузлого» знищення. Питання полягає в тому, чи можна це уточнити і як саме.

Постає питання – яким чином запобігати перетворенню елементів довкілля на військові об'єкти? Статті 59 і 60 Додаткового

протоколу І (необоронювані місцевості та демілітаризовані зони) можуть слугувати моделлю. Оскільки в цих районах відсутні збройні сили, вони не є або більше не є військовими об'єктами, а отже, не підлягають нападу. Подібним чином, екологічно чутливі зони можуть бути захищеними від атак шляхом виключення будь-якої військової присутності в певній місцевості.

Однак, без відповідного міжнародного договору та домовленостей це не може бути досягнуто, односторонньої заяви з боку певної країни – буде недостатньо. Сторони збройного конфлікту можуть досягти певної домовленості щодо певної території за допомогою, наприклад, посередництва МКЧХ, ООН або міжнародної екологічної організації. Міжнародна організація могла б закликати сторони укласти відповідні угоди. Нарешті, Рада Безпеки ООН, реалізуючи свої повноваження відповідно до Глави VII Статуту ООН [12], могла б визначати такі захищені території і зобов'язати сторони укласти відповідні угоди.

27 травня 2016 року учасники Асамблеї ООН з навколишнього середовища прийняли резолюцію «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» UNEP/EA.2/Res.15, в якій позначали роль здорових екосистем і раціонально керованих ресурсів у зниженні ризику збройного конфлікту та сторони висловили глибоку стурбованість з приводу шкоди навколишньому середовищу, завданої певними засобами та методами ведення війни, зокрема під час збройного конфлікту [13]. У резолюції також підтверджена важливість в реалізації Цілей у сфері сталого розвитку, перелічених у резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» [14].

В сьогоднішніх збройних конфліктах напади на військові об'єкти можуть завдати опосередкованої шкоди навколишньому середовищу, наприклад, напади на промислові установки. У цьому випадку елементи навколишнього середовища, які зазнають впливу, є цивільними об'єктами. Тоді шкода, завдана цим об'єктам навколишнього середовища, буде «супутньою шкодою», яка є допустимою лише в тій мірі, в якій вона не є надмірною по від-

ношенню до конкретної та прямої військової переваги, яка очікується в результаті нападу. Коли ушкодження об'єкта відбувається поза межами військових цілей, спочатку необхідно оцінити масштаб екологічної шкоди, що може бути досить складно. Щоб оцінити шкоду, завдану атакою, необхідно визначити не лише ступінь забруднення та завдану шкоду після атаки, але й кількість існуючого забруднення та його вплив. Існує також невизначеність, пов'язана з прогнозуванням довгострокових негативних наслідків. Бракує ясності щодо практичних питань пропорційності, коли екологічна шкода є побічною шкодою, завданою внаслідок атак на військові цілі.

Отже, в умовах значних прогалин і недоліків у рамках міжнародного гуманітарного

права щодо захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту слід запитати, чи можуть деякі з цих прогалин бути вирішені шляхом застосування норм МЄП. Хоча питання щодо застосування МЄП під час збройного конфлікту дещо ускладнені. Оскільки норми МЄП застосовуються в першу чергу в мирний період та передбачають співпрацю держав по досягненню певних цілей. А норми МГП досить звужені в контексті впливу збройного конфлікту на стан навколишнього середовища. Міжнародно-правова регламентація захисту довкілля під час збройних конфліктів є сьогодні достатньо актуальним та обговорюваним питанням, що потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дмитрієв Ю.Є. Міжнародно-правовий захист навколишнього середовища від злочинних посягань під час збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. С. 67-71.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 24.09.2024).
3. Bothe M., Bruch C.E., Diamond J., Jensen D. International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities. *International Review of the Red Cross*. 2010. Vol. 92. P. 569-592.
4. Bodansky D. Legal Regulation of the Effects of Military Activity on the Environment. Reports of the German Federal Environment Agency. 2003. № 5. 14 p.
5. Bothe M. The protection of the environment in times of armed conflict. *German Yearbook of International Law*. 1991. Vol. 34. P. 54-62.
6. Austin Jay E., Bruch Carl E. *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 691 p.
7. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту. МКЧХ, 2023. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/02/203/6047/> (дата звернення: 24.09.2024).
8. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1089 (дата звернення: 24.09.2024).
9. Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise. Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck. *Customary International Humanitarian Law*. International Committee of the Red Cross and Cambridge University Press, Cambridge, 2005. Vol. I: Rules. 628 p.
10. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. С. 174-180.
11. Assessing the environmental impacts of the war in Ukraine. Posted on 13 Jun 2022. URL: <https://wwfcee.org/news/assessing-the-environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine#:~:text=The%20war%20is%20generating%20large,acute%20and%20chronic%20health%20risks> (дата звернення: 27.09.2024).
12. Статут ООН від 26.06.1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 24.09.2024).
13. Protection of the environment in areas affected by armed conflict. Nairobi, 23-27 May 2016. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k16/072/52/pdf/k1607252.pdf> (дата звернення: 27.09.2024).
14. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. 21 жовтня 2015 р. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf> (дата звернення: 27.09.2024).